

UDK:314.7(497.6)''19''
 Prethodno priopćenje
 Primljeno: 22. 04. 2002.
 Prihvaćeno: 28. 11. 2002.

ALMA POBRIĆ

*Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Sarajevu,
 Odsjek za geografiju, Sarajevo*

Osnovne značajke i posljedice migracijskih kretanja u Bosni i Hercegovini

SAŽETAK

Migracije na prostoru Bosne i Hercegovine imaju važnu kulturno-povijesnu ulogu i uzrok su ekonomskih i demografskih promjena. Negativni saldo već je dugo osnovna značajka migracija. Osim jake emigracije s bosanskohercegovačkih prostora, intenzivne su i unutarnje migracije stanovništva. One su pridonijele regionalnim razlikama u kretanju broja stanovnika i prouzročile nastanak egzodusnih i koncentracijskih područja unutar regija. Istodobno se pojačava ruralni egzodus na jednoj strani i porast stanovništva u središtima općina na drugoj. U procesu demografskog praznjenja dolazi do gašenja pojedinih seoskih naselja i otežane reprodukcije stanovništva. Broj općina čiji se broj stanovnika smanjuje povećao se za oko 13% u razdoblju 1953.–1991. U 1991. se u odnosu na 1981. smanjio broj imigracijskih općina na jedanaest, a broj emigracijskih je porastao na 98. Zbog agresije na Bosnu i Hercegovinu, od posljednjeg popisa 1991. do 1999. samo 24 općine bilježe porast stanovnika, što je posljedica migracijskih kretanja. Općine 1999. imaju nejednak odnos domicilnoga i raseljenog stanovništva, ovisno o pripadnosti entitetima, ali i kantonima.

KLJUČNE RIJEČI: negativni migracijski saldo, egzodusne i koncentracijske oblasti, tipovi općega kretanja, demografsko praznjenje

Migracije su odraz i obilježje društveno-ekonomskih i političkih specifičnosti. Kao takve, imaju važnu kulturno-povijesnu ulogu u svakom konkretnom prostoru. One neosporno prate razvoj, te uzrokuju promjene u gotovo svim sferama življenja. Ekonomske promjene su vrlo značajne, no ne smije se zanemariti ni značaj demografskih promjena. U demografskoj slici Bosne i Hercegovine, na čijim su se prostorima smijenila dva carstva, osjetili tragovi dvaju svjetskih ratova te posljedice nedavne katastrofalne agresije, one su bez sumnje važna sastavnica.

Migracijska kretanja su velikim dijelom utjecala na značajne promjene u broju, strukturi i drugim obilježjima stanovništva, ali ponajviše na njegov razmještaj na ovim prostorima (Bošnjović, 1999).

Vrlo je teško i gotovo nemoguće dati pouzdanu sliku migracijskih kretanja na tlu Bosne i Hercegovine zbog nemogućnosti evidentiranja i prikupljanja (obrade) svih potrebnih podataka o kretanju stanovništva. Valja naglasiti da su sve procjene o opsegu i intenzitetu migriranja stanovništva Bosne i Hercegovine prije Drugoga svjetskog rata vrlo grube i neprecizne, s nepotpunim podacima, te ih stoga moramo uzeti s rezervom. Rezultati dosadašnjih poslijeratnih popisa ne omogućavaju metodološki kvalitetnija istraži-

vanja koja bi precizno ukazala na migracijske smjerove. Zbog takvih okolnosti migracijski saldo u pojedinim vremenskim intervalima je nažalost aproksimativna vrijednost.

Mnogobrojne motive i interese prostorne pokretljivosti stanovništva karakteriziramo kao njezine uzroke. Djelovanja potisnih i privlačnih činilaca čine Bosnu i Hercegovinu migracijski vrlo zanimljivim područjem. Potisni su svojim intenzitetom uvjetovali negativni migracijski saldo u cijelom razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, a složenost i težina uvjeta nakon nedavne agresije nagovještavaju znatno izraženiji trend prostornoga kretanja stanovništva.

Vanjske migracije

Svako međupopisno razdoblje karakteriziralo je neusklađenost procesa industrijalizacije i ekonomskog razvoja s demografskim rastom stanovništva. To je pridonijelo da stopa rasta stanovništva u razdoblju prikazanome u tablici 1 bude osjetno niža zbog negativnoga migracijskog salda. Broj iseljenoga u odnosu na doseljeno stanovništvo bio je u porastu u cijelom promatranom razdoblju (iznimku čini međupopisno razdoblje 1971.–1981).

Tablica 1: Broj stanovnika, prirodni prirast, migracijski saldo i prosječna godišnja stopa porasta u godinama popisa stanovništva i 1999.

Godina	Broj stanovnika		Popisni porast broja stanovnika	Prirodni prirast	Migracijski saldo	Stopa rasta u %	Indeks kretanja stanovništva
	ukupno	na km ²					
1948.	2 563 767	50,1	/	/	/	/	100
1953.	2 847 459	55,7	283 692	318 421	-34 729	2,1	111,1
1961.	3 277 948	64,1	430 489	594 619	-164 130	1,8	127,8
1971.	3 746 111	73,2	468 163	684 352	-216 189	1,3	146,1
1981.	4 124 256	80,7	378 163	513 013	-134 868	1	160,9
1991.	4 377 033	85,7	378 145	420 271	-179 518	0,6	170,7
1999.	3 892 531	76,1	-484 502	*	*	-1,5	151,8

Izvor: Izračunala autorica na temelju podataka Federalnog zavoda za statistiku BiH

Mnogobrojni ekonomski, socijalni i drugi činioci uvjetovali su znatna migracijska kretanja koja su utjecala na demografski, ali i cjelokupan društveni razvoj. Događanja u svim sferama življenja odraz su društveno-ekonomskih kretanja čiji je neposredni indikator stanovništvo. Smanjenje stope prosječnoga godišnjeg rasta stanovništva bilo je praćeno smanjenjem prirodne dinamike stanovništva i izraženom emigracijskom sastavnicom. Potvrdu da je Bosna i Hercegovina izrazito emigracijski prostor nalazimo u podatku za ukupan migracijski saldo od 729.434 stanovnika u razdoblju od 1948. do 1991., što govori da se prosječno godišnje iselilo skoro 17.000 osoba. Taj broj, osim nepreciznosti na koju smo ukazali zbog mogućih metodoloških pogrešaka, ipak omogućava stvaranje vjerne predodžbe stanja.

Neka su migracijska kretanja stanovništva u proteklom pedesetogodišnjem razdoblju bila organizirana (agrarna kolonizacija), ali je većina bila stihijskoga, zapravo individualnoga karaktera. Nažalost, u našoj nedavnoj prošlosti dogodile su se prisilne migracije stanovništva, u masovnijem opsegu i na skoro svim područjima državnog teritorija. Tijekom agresije 1992.–1995. veliki je broj stanovništva bio prisiljen napustiti svoje domove i otići u druge krajeve Bosne i Hercegovine kao raseljene osobe (965.326 ili 24.8% od ukupnog stanovništva 1999.). U većem broju stanovništvo se nalazi izvan njezinih granica, u europskim zemljama i na drugim kontinentima, kao izbjegle osobe koje uglavnom nastoje steći državljanstvo države u kojoj borave; mali broj ih se kani vratiti. Prema procjenama Federalnog zavoda za statistiku, ukupan broj stanovnika koji su prisilno napustili svoje domove iznosi oko 2.000.000.

Regionalne i međuopćinske migracije

Kako smo ranije spomenuli, migracijska kretanja na teritoriju Bosne i Hercegovine već su duže vrlo izražena, što prvenstveno rezultira znatnim izmjenama u naseljenosti odnosno geografskom razmještaju stanovništva (Markotić, 1985). Migracije mogu biti predmetom višestrukih analiza, u ovisnosti o interesu i potrebama. U ovom ćemo radu usmjeriti pažnju na regionalna, odnosno općinska kretanja stanovništva kao komponente unutarnjih migracija koje su izrazito prisutne te na tipove općega kretanja stanovništva kao njihove posljedice. Tipizacija u smislu odnosa prirodnoga i popisnoga kretanja u granicama općina pruža mogućnost za određivanje opsega egzodusnih na jednoj i koncentracijskih oblasti na drugoj strani. Kod određivanja opsega ima se na umu brojnost populacije koja sudjeluje i prostor koji je obuhvaćen (Friganović, 1990).

Bosanskohercegovački teritorij u regionalnom smislu čine četiri makroregionalne cjeline: Peripanonska makroregija, Planinsko-kotlinska makroregija, Bosanskohercegovački krš i Mediteranska makroregija. Nazivi regija ukazuju na dominaciju fizičko-geografskih činioca pri odabiru kriterija za njihovo izdvajanje, no njihove granice zapravo prate granice administrativnih cjelina – općina (što upućuje na zaključak o utjecaju i drugih činilaca koji formiraju kriterije, što sada nije predmet našeg interesa). Naime, ta nam činjenica olakšava praćenje migracijskih kretanja na razini regija odnosno općina i, u novije doba, kantona.

Kako se vidi iz tablice 2, površine koje zauzimaju regije znatno se razlikuju (do 30%), a evidentne su i vrlo izražene razlike u broju stanovnika u regijama. Najveća je Peripanonska makroregija s površinom od 21.754 km² i s različitim, ali ipak najvećim, brojem stanovnika u trima praćenem godinama. Ona u svom sastavu ima 47 općina. Na prostoru te regije smješteno je više od polovine stanovništva Bosne i Hercegovine. S obzirom na gustoću stanovništva ima obilježje prenaseljenosti, što je znatno iznad bosanskohercegovačkog prosjeka. Udio koji stanovništvo regije ima u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine najveći je 1999. U ovom slučaju to je posljedica migracija, a u mnogo manjoj mjeri prirodnoga kretanja stanovništva. Izraženiji porast nije jedina značajka stanovništva te regije. Druga demografska obilježja, poput struktura, su u znatnoj mjeri izmijenjena, kako u toj, tako i u ostalim regionalnim cjelinama. Njihova analiza zahtijevala bi više pažnje i prostora.

Tablica 2: Površine i broj stanovnika prema makroregionalnim cjelinama 1981., 1991. i 1999.

Regija	Godina	Površina		Broj		
		u km ²	%	stanovnika	%	st/km ²
Peripanonska makroregija	1981.	21.754	42,5	2.318.661	56,2	106,6
	1991.	21.754	42,5	2.455.903	56,1	112,9
	1999.	21.754	42,5	2.326.460	59,8	106,9
Planinsko-kotlinska makroregija	1981.	12.923	25,3	1.249.556	30,3	96,7
	1991.	12.923	25,3	1.351.028	30,9	104,5
	1999.	12.923	25,3	1.069.073	27,5	82,7
Bosanskohercegovački krš	1981.	11.153	21,8	259.800	6,3	23,3
	1991.	11.153	21,8	253.394	5,8	22,7
	1999.	11.153	21,8	199.258	5,1	17,9
Meditranska makroregija	1981.	5.299	10,4	296.239	7,2	55,9
	1991.	5.299	10,4	316.708	7,2	59,8
	1999.	5.299	10,4	297.740	7,6	56,2
<i>Bosna i Hercegovina</i>	1981.	51.129	100,0	4.124.265	100,0	80,7
	1991.	51.129	100,0	4.377.033	100,0	85,6
	1999.	51.129	100,0	3.892.531	100,0	76,1

Izvor: Izračunala autorica na temelju podataka Federalnog zavoda za statistiku BiH

Prema veličini teritorija koji zauzima, na drugome je mjestu Planinsko-kotlinska makroregija. Na prostoru 37 općina koje pripadaju toj regiji i čine otprilike četvrtinu državnog teritorija, živi nešto više od 30% stanovništva u 1991., odnosno 27,5% u 1999. godini. Odmah nakon nje se po površini koju uživa i broju općina (14) nalazi makroregionalna Bosanskohercegovački krš. Ona zauzima petinu državnog teritorija, ali s iznimno malim brojem stanovnika, manje od desetine stanovništva Bosne i Hercegovine. Prisutna je tendencija smanjenja ukupnog broja stanovnika regije i njegoa relativnog udjela u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine. Najmanju površinu ima Mediteranska makroregionalna cjelina sa samo jedanaest općina koje čine nešto više od desetine bosanskohercegovačkog teritorija s oko tristo tisuća stanovnika. Tako je gustoća naseljenosti dvostruka u odnosu na regiju Bosanskohercegovačkoga krša. Pored smanjenja apsolutnog broja stanovnika u odnosu na 1991. godinu, ta regija ima veći postotni udio stanovništva 1999. nego ranijih godina. To je, kao u slučaju Panonske regije, posljedica migracijskih kretanja tijekom i nakon rata. Zapravo, općine koje ulaze u sastav Mediteranske makroregije naseljene su, uz domicilno stanovništvo, i stanovništvom hrvatske nacionalnosti s područja središnje Bosne. Na prostoru koje entitetski pripada Republici Srpskoj nastanjeno je uglavnom stanovništvo srpske nacionalnosti s prostora koji pripadaju Federaciji Bosne i Hercegovine. Podatak da sve općine, osim Stolca, imaju veći broj stanovnika 1999. nego 1991. ukazuje na veliku prisutnost raseljenih osoba.

Promatramo li postotno smanjenje broja stanovnika u pojedinim regijama, u 1999. u odnosu na 1991. zapaža se mala promjena od 6% u Mediteranskoj regiji i 5% u Peri-

panonskoj; smanjenje je znatno izraženije u Planinsko-kotlinskoj regiji i u Bosansko-hercegovačkom kršu, po 21%.

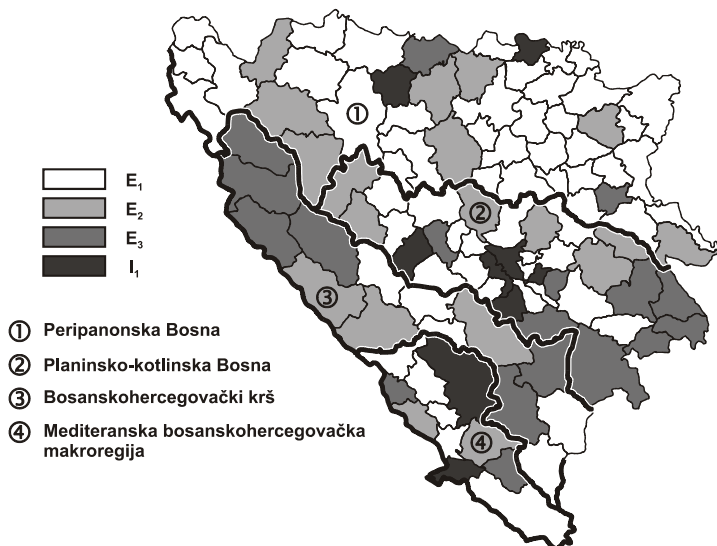
Osim izraženih vanjskih migracija koje su karakteristika bosanskohercegovačkih prostora, unutarnje migracije stanovništva imaju vrlo važnu ulogu. Kao i vanjske migracije, one su odraz neusklađena ekonomskoga i socijalnog razvoja s demografskim. Intenzivne migracije iz ruralnih u gradska naselja uvjetovale su neharmoničan odnos procesa deagrarizacije s jedne i procesa urbanizacije s druge strane (Grebo, 1985). Intenzitet egzodusa iz ruralnih područja ogleđa se u znatnom porastu udjela gradskoga u ukupnom stanovništvu, koji je sa 14,3% u 1948. povećan na 49,7% u 1991. godini. U tom smislu zapaža se znatniji porast stanovnika u središtima općina i većim gradovima. Ruralni egzodus se pojačava iz godine u godinu, na što ukazuju podaci iz popisa, i vodi ka demografskom pražnjenju privredno pasivnih planinskih i kraških prostora. U tom je procesu broj naselja, posebice seoskih, u kojima se smanjuje broj stanovnika, u porastu. Neka naselja ostaju u potpunosti bez stanovnika: 1991. njih 30. Naglašeni utjecaj migracija na demografske procese i pojave posebno dolazi do izražaja u pojedinim područjima unutar Bosne i Hercegovine. Na taj način je starosna struktura stanovništva nekih općina narušena u tolikoj mjeri da je reprodukcija stanovništva otežana.

Migracijski tokovi uzrokovani bržim razvojem jednih a zaostajanjem drugih krajeva rezultirali su nastankom egzodusnih i koncentracijskih područja na prostoru Bosne i Hercegovine.¹ Mi ćemo nastojati predočiti koja su to područja kao i odnos teritorija i stanovništva tih područja. U razdoblju 1953.–1991. broj općina sa smanjenjem broja stanovnika je na cjelokupnom državnom teritoriju porastao za oko 13%. Godine 1953. bilo ih je pet, a već pri popisu 1961. broj se povećao za još šest općina. Godine 1971. postoji 21 takva općina, a 1981. ukupno 35. Broj takvih općina je do posljednjeg popisa povećan za samo dvije nove tako da ih 1999. ima ukupno 37.

Zbog agresije koja je ostavila snažan pečat na demografskim obilježjima u širem smislu, posebno u polju migracija, zapaža se da 1999. samo 24 općine (trinaest na prostoru Federacije i jedanaest u Republici Srpskoj) bilježe porast stanovništva u razdoblju nakon posljednjeg popisa. Nisu uzete u obzir 34 nove općine formirane podjelom na entitete nakon popisa 1991. Općine su zabilježeni porast stanovništva u proteklom razdoblju postigle zbog primitka znatnog broja raseljenog stanovništva sa širih prostora Bosne i Hercegovine. Od posljednjeg popisa pa do 1999. broj općina sa smanjenim brojem stanovnika veći je za 48 novih, pa ih ukupno ima 85.

¹ Tipovi kretanja stanovništva prikazani su prema Mladenu Friganoviću. Egzodusni tipovi E_1 , E_2 i E_3 imaju pozitivno prirodno kretanje stanovništva, a E_4 ima negativno prirodno kretanje. Tip E_1 ima popisom ustanovljeno pozitivno kretanje, a tipovi E_2 , E_3 i E_4 negativno. Stope popisnoga i prirodnoga kretanja su osnova za razliku u tipovima kretanja. E_1 – trend emigracije ima veću stopu prirodnoga od stope popisnog porasta. E_2 – trend depopulacije ima veću stopu prirodnog rasta od stope popisnog smanjenja. E_3 – trend izrazite depopulacije ima manju stopu prirodnog rasta od stope popisnog smanjenja. E_4 – trend izumiranja ima manju stopu prirodnog pada od stope popisnog smanjenja. I_1 – trend ekspanzije imigracijom ima pozitivno prirodno i popisno kretanje, a stopa popisnog rasta veća je od stope prirodnoga. Tipovi I_2 , I_3 i I_4 imaju negativno prirodno kretanje. I_2 i I_3 imaju pozitivan popisni porast, a I_4 negativan. I_2 – trend regeneracije imigracijom ima veću stopu popisnog rasta od stope prirodnog rasta. I_3 – trend slabe regeneracije imigracijom odlikuje se većom stopom prirodnog pada od stope popisnog rasta. I_4 – trend veoma slabe regeneracije imigracijom ima stopu popisnog smanjenja manju od stope prirodnog pada.

Slika 1: Tipovi općega kretanja stanovništva 1991.

Tablica 3: Broj općina u makroregijama prema tipu općega kretanja stanovništva 1991.

Makroregija	Broj općina prema tipu općega kretanja stanovništva				Ukupno općina
	E ₁	E ₂	E ₃	I ₁	
Peripanonska	35	8	2	2	47
Planinsko-kotlinska	16	6	8	7	37
Bosanskohercegovački krš	5	3	6	/	14
Mediteranska	5	2	2	2	11
<i>Bosna i Hercegovina</i>	<i>61</i>	<i>19</i>	<i>18</i>	<i>11</i>	<i>109</i>

Izvor: Izračunala autorica na temelju podataka Federalnog zavoda za statistiku BiH

U tablici 3 prikazan je broj općina grupiranih prema tipu općega kretanja stanovništva 1991. na razini Bosne i Hercegovine i u makroregionalnim cjelinama. Analizom podataka i uporabom literature koja se bavi tom problematikom može se ustvrditi da su općine s pozitivnim migracijskim saldom bile u porastu do 1981. kad ih je bilo šesnaest, dok se broj smanjio 1991. i iznosio ukupno jedanaest općina (Krivokapić, 1984). Od imigracijskih tipova u svim međupopisnim razdobljima prisutan je samo tip I₁, čiji trend predstavlja ekspanziju imigracijom. Broj stanovnika u imigracijskim općinama na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine iznosi 560.583, što je 12,8% od ukupnog stanovništva 1991. i njima pripada 8,4% površine. Opća gustoća naseljenosti iznosi 130 stanovnika na km². Pozitivni saldo u posljednjemu međupopisnom razdoblju je 57.267 stanovnika, što je svega 1,3% u odnosu na broj stanovnika 1981. Općina Novi Grad sudjeluje sa 79% u pozitivnom saldu Bosne i Hercegovine, što potvrđuje činjenicu da glavni grad ima dominantnu ulogu u privlačenju stanovništva.

Broj općina s emigracijskim značajkama u ukupnom broju sudjeluje s oko 90%. U promatranim međupopisnim razdobljima nije zabilježen tip E_4 ni u jednoj općini, što je pozitivno imamo li na umu da je u tom tipu prisutan trend izumiranja stanovništva. Nažalost, vrlo je vjerojatno da će se taj tip pojaviti, zbog činjenice da je znatno narušena dobna struktura stanovništva. Prema procjenama za 1999. napravljenim u Federalnom zavodu za statistiku, nije zanemariv broj općina koje prema složenijoj podjeli stanovništva prema dobnom sastavu pripadaju tipu starosti, pa čak i tipu duboke starosti. Može se reći da se općine sa spomenutim obilježjima nalaze u svim regijama. Vrlo zastupljen postotni udio starog stanovništva imaju općine Ravno, Trnovo, Kreševo, Ključ, Kupres i neke druge. Emigracijskom tipu E_1 pripada 61 općina u Bosni i Hercegovini; one sa 2.743.997 stanovnika imaju udio od 63% u ukupnom stanovništvu, a udio u površini 49,4%. Opća gustoća naseljenosti tih prostora je 108,6 stanovnika na km^2 . Obilježja depopulacijskog tipa E_2 ima 19 općina, te udio u površini od 23,9% sa ukupno 746.066 ili 17% bosanskohercegovačkog stanovništva. Gustoća naseljenosti je 61 stanovnik na km^2 . Izrazito depopulacijski tip E_3 obuhvaća 18 općina sa 313.890 ili 7% stanovnika, ali na 20% površine. Gustoća naseljenosti ne prelazi 30,7 stanovnika po km^2 .

Promatra li se odnos egzodusnih i koncentracijskih prostora u regionalnim okvirima, primjećuje se da Peripanonska makroregionalna cjelina, iako najveća i s najvećim brojem stanovnika, ima mali udio imigracijskih općina: svega 60.561 ili 2% stanovništva smješteno je u dvjema općinama koje zauzimaju 3% teritorija regije; to su Laktaši i Odžak. Najviše općina s takvim karakteristikama, njih sedam, ima Planinsko-kotlinska regija sa 369.687 ili 27% stanovnika regije, ali sa značajnim udjelom od 66% ukupnog stanovništva imigracijskih općina Bosne i Hercegovine. Prosječna gustoća naseljenosti tih općina unutar spomenute regije iznosi 270 stanovnika na km^2 . Međutim, najveći udio stanovništva tih općina u granicama jedne regije ima Mediteranska makroregionalna cjelina. U samo dvjema imigracijskim općinama, koje zauzimaju 29% površine, smješteno je 130.335 ili 42% stanovništva regije, što pridonosi njihovoj prosječnoj gustoći naseljenosti od 85 stanovnika na km^2 . Iako imigracijska, općina Neum je za razliku od mostarske općine, vrlo rijetko naseljena, sa svega 18,8 stanovnika na km^2 . Regija Bosanskohercegovačkoga krša izrazito je egzodusnog karaktera i nema unutar svojih granica ni jednu općinu s imigracijskim obilježjima.

Iz dosad iznesenih podataka očigledno je da prevladavaju egzodusni u odnosu na koncentracijske prostore u svim regionalnim cjelinama. U Peripanonskoj regiji, gdje je 98% stanovništva koncentrirano u 45 općina s emigracijskim obilježjima, najzastupljenije su one koje imaju opći tip kretanja E_1 , njih 35, sa 1.984.007 ili 82% stanovnika i 71% teritorija. Prosječna naseljenost je veća nego u imigracijskim općinama te regije i iznosi 129 stanovnika na km^2 . Tomu pridonosi koncentracija većih gradskih središta kakva su Banja Luka, Tuzla, Bihać, Bijeljina i neki manji gradovi koji okupljaju većinu stanovništva, iako općine imaju emigracijski karakter. Ta regija ujedno ima najveći postotni udio stanovništva općina s emigracijskim trendom u Bosni i Hercegovini (72%). Osam općina s tipom kretanja E_2 okuplja 355.807 ili 71% stanovnika na 24% teritorija. Kao prethodni tip općina, i te imaju najveći udio stanovništva općina koje pripadaju istom tipu kretanja unutar države, u ovom slučaju 47,7%. Samo 29.055 ili 1% stanovnika naseljeno je u dvjema općinama (Skender Vakuf i Šekovići), koje zauzimaju 2% teritorija s izrazito depopulacijskim obilježjima E_3 .

Tablica 4: Saldo migracija, stope prirodnoga i popisnoga kretanja stanovništva i tipovi općega kretanja stanovništva po općinama unutar regije u razdoblju od 1981. do 1991.

MAKROREGIJA PERIPANONSKA BOSNA	Saldo migracija	% prema 1981.	Stopa prirodnog prirasta	Stopa migracija	Stopa popisnog porasta	Tip kretanja
Banovići	-1160	4,9	9,9	-4,2	5,7	E ₁
Banja Luka	-3788	2,1	15,2	-4,6	10,6	E ₁
Bihać	-2509	3,8	11,5	-3,7	7,8	E ₁
Bijeljina	-2569	2,8	6,9	-2,7	4,2	E ₁
Bosanska Dubica	-1082	3,5	5,7	-3,5	2,2	E ₁
Bosanska Gradiška	-1752	3,0	6,3	-3,0	3,3	E ₁
Bosanska Krupa	-4566	8,3	13,3	-8,1	5,2	E ₁
Bosanski Brod	-1218	3,8	8,7	-3,7	5,0	E ₁
Bosanski Novi	-3300	7,8	6,5	-7,9	-1,4	E ₂
Bosanski Šamac	-1117	3,4	5	-3,4	1,6	E ₁
Bratunac	-1118	3,6	13,6	-3,5	10,1	E ₁
Brčko	-3639	4,4	9,7	-4,3	5,4	E ₁
Cazin	-3189	5,6	15,7	-5,3	10,4	E ₁
Čelinac	-1277	7,0	8,6	-6,9	1,7	E ₁
Derventa	-4449	7,8	6,7	-7,9	-1,2	E ₂
Doboj	-6469	6,5	9,4	-6,4	3,0	E ₁
Gračanica	-1723	3,2	11,4	-3,0	8,4	E ₁
Gradačac	-2912	5,4	9,1	-5,3	3,8	E ₁
Kalesija	-1726	4,6	14,8	-4,4	10,4	E ₁
Kladanj	-1445	9,2	11,4	-9,1	2,5	E ₁
Ključ	-5797	14,5	7,8	-15	-7,2	E ₂
Kotor Varoš	-3879	10,9	13,4	-10,7	2,7	E ₁
Laktaši	742	2,6	5,2	2,6	7,8	I ₁
Lopare	-3481	10,3	6,4	-10,5	-4,1	E ₂
Lukavac	-3364	6,2	9,9	-6,0	3,9	E ₁
Maglaj	-3442	8,2	10,7	-8,1	2,6	E ₁
Modriča	-1485	4,3	6,7	-4,3	2,4	E ₁
Odžak	241	0,9	8,6	0,8	9,4	I ₁
Orašje	-1550	5,6	7,0	-5,5	1,5	E ₁
Prijedor	-5529	5,1	8,3	-5,0	3,3	E ₁
Prnjavor	-4544	9,3	5,2	-9,5	-4,3	E ₂
Sanski Most	-7813	12,5	8,9	-12,8	-3,9	E ₂
Skender Vakuf	-5953	25,9	11,4	-28,1	-16,7	E ₁
Srbac	-1585	7,1	4,1	-7,2	-3,1	E ₃
Srebrenica	-4500	12,4	14,8	12,5	27,3	E ₂
Srebrenik	-1897	5,0	11,7	-4,8	6,9	E ₁
Šekovići	-1398	13,5	6,8	-14,0	-7,2	E ₃
Teslić	-7113	11,8	10,5	-11,9	-1,4	E ₂
Tešanj	-1647	3,8	13,8	-3,6	10,2	E ₁
Tuzla	-2150	1,8	9,7	-1,7	8,0	E ₁
Ugljevik	-980	4,0	8,3	-3,9	4,4	E ₁
Velika Kladuša	-2256	5,0	19,6	-4,6	15,0	E ₁
Vlasenica	-1429	4,7	14,8	-4,4	10,4	E ₁
Zavidovići	-2740	5,3	14,5	-5,0	9,7	E ₁
Zvornik	-2791	3,8	13,0	-3,6	9,4	E ₁
Žepče	-155	0,8	15,2	-0,7	14,5	E ₁
Živinice	-1523	3,1	14,9	-3,0	11,9	E ₁
Ukupno	-129026	5,6	10,0	-5,4	4,6	E ₁

Izvor: Izračunala autorica na temelju podataka Federalnog zavoda za statistiku BiH

Tablica 5: Saldo migracija, stope prirodnoga i popisnoga kretanja stanovništva i tipovi općega kretanja stanovništva po općinama unutar regije u razdoblju od 1981. do 1991.

PLANINSKO-KOTLINSKA MAKROREGIJA	Saldo migracija	% prema 1981.	Stopa prirodnog prirasta	Stopa migracija	Stopa popisnog porasta	Tip kretanja
Breza	-208	1,3	9,4	-1,3	8,1	E ₁
Bugojno	520	1,3	14,6	1,2	15,8	I ₁
Busovaca	-72	0,4	15,2	-0,4	14,8	E ₁
Centar	-591	0,8	9,0	-0,8	8,2	E ₁
Čajniče	-1774	17,3	4,3	-18,5	-14,2	E ₃
Donji Vakuf	-1349	5,9	12,7	-5,8	6,9	E ₁
Foča	-6686	15,0	6,0	-15,7	-9,7	E ₃
Fojnica	-558	3,7	11,1	-3,6	7,5	E ₁
Goražde	-2831	7,7	9,2	-7,6	1,6	E ₁
Gornji Vakuf	-574	2,6	13,8	-2,4	11,4	E ₁
Hadžići	923	4,4	10,3	4,1	14,4	I ₁
Han Pijesak	-1070	15,6	8,1	-6,2	-8,1	E ₂
Ilidža	2551	4,5	12,3	4,1	16,4	E ₁
Ilijaš	-1483	6,1	9,4	-6,0	3,4	E ₁
Jajce	-2366	5,7	14,1	-5,5	8,6	E ₁
Kakanj	-4172	8,0	14,6	-7,7	6,9	E ₁
Kiseljak	759	3,6	10,1	3,4	13,5	I ₁
Kreševo	-645	9,5	8,6	-9,6	-1,0	E ₁
Mrkonjić Grad	-3980	13,4	5,9	-14,0	-8,1	E ₂
Novi Grad	45324	56,3	9,6	41,8	51,4	I ₁
Novi Travnik	-14	0,1	15,8	0,1	15,7	E ₃
Novo Sarajevo	-7587	8,0	9,1	-8,0	1,1	E ₁
Olovo	-1330	8,1	11,4	-8,0	3,4	E ₁
Pale	-159	1,0	6,2	-1,0	5,2	E ₁
Rogatica	-3497	14,7	6,8	-15,3	-8,5	E ₃
Rudo	-2410	17,7	3,0	-19,2	-16,2	E ₃
Sokdaci	-1312	8,6	5,7	-8,7	-3,0	E ₂
Stari Grad	-9422	16,7	7,2	-17,6	10,4	E ₃
Šipovo	-1811	11,2	7,6	-11,4	-3,8	E ₂
Travnik	-2548	4,0	13,2	-3,8	9,4	E ₁
Trnovo	-1508	18,5	4,5	-19,9	-15,4	E ₃
Vareš	-2430	10,6	7,7	-10,8	-3,1	E ₂
Visoko	303	0,7	11,3	0,7	12,0	I ₁
Višegrad	-3134	13,5	5,1	-14,4	-9	E ₃
Vitez	-238	1,0	14,6	-0,9	13,7	E ₁
Vogošća	3438	18,4	12,0	-15,9	-3,9	E ₂
Zenica	-5309	4,0	13,1	-3,8	9,3	E ₂
Ukupno	-17250	1,4	10,3	-1,3	9,1	E ₁

Izvor: Izračunala autorica na temelju podataka Federalnog zavoda za statistiku BiH

Tablica 6: Saldo migracija, stope prirodnoga i popisnoga kretanja stanovništva i tipovi općega kretanja stanovništva po općinama unutar regije u razdoblju od 1981. do 1991.

MEDITERANSKA MAKROREGIJA	Saldo migracija	% prema 1981.	Stopa prirodnog prirasta	Stopa migracija	Stopa popisnog porasta	Tip kretanja
Čapljina	-236	0,9	7,6	-0,9	6,7	E ₁
Čitluk	-306	2,2	6,4	-2,1	4,3	E ₁
Mostar	2964	2,7	10,8	2,5	13,3	I ₁
Neum	22	0,5	5,2	0,5	5,7	I ₁
Stolac	-1211	6,4	6,1	-6,4	-0,3	E ₂
Grude	-2114	11,9	1,9	-12,5	-10,6	E ₃
Ljubinje	-555	12,2	4,6	-12,8	-8,2	E ₃
Ljubuški	-1807	6,5	5,1	-6,6	-1,5	E ₂
Posušje	-1324	8,0	9,2	-8,0	1,2	E ₁
Široki Brijeg	-1748	6,7	8,0	-6,7	1,3	E ₁
Trebinje	-1070	3,5	5,2	-3,5	1,7	E ₁
Ukupno	-7385	2,5	17,0	-2,4	14,6	E ₁

Izvor: Izračunala autorica na temelju podataka Federalnog zavoda za statistiku BiH

Tablica 7: Saldo migracija, stope prirodnoga i popisnoga kretanja stanovništva i tipovi općega kretanja stanovništva po općinama unutar regije u razdoblju od 1981. do 1991.

BOSANSKOHERCEGOVAČKI KRŠ	Saldo migracija	% prema 1981.	Stopa prirodnog prirasta	Stopa migracija	Stopa popisnog porasta	Tip kretanja
Bosanski Petrovac	-923	7,8	0,6	-5,8	-5,2	E ₃
Jablanica	-726	6,1	12,1	-5,9	6,2	E ₁
Konjic	-3935	9,0	8,9	-9,0	-0,1	E ₂
Prozor	-2301	12,0	14,4	-11,9	2,5	E ₁
Bosansko Grahovo	-969	10,7	2,8	-11,2	-8,4	E ₃
Drvar	-1058	5,9	0,9	-6,0	-5,1	E ₃
Glasno	-1968	13,9	2,0	-14,8	-12,8	E ₃
Kupres	-761	7,5	7,5	-7,5	0,0	E ₁
Livno	-3845	9,5	7,3	-9,6	-2,3	E ₂
Tomislavgrad	-3635	11,8	7,4	-12,1	-4,7	E ₂
Nevesinje	-2193	13,4	1,9	-14,3	-12,4	E ₃
Kalinovik	-1852	28,1	-1,6	-32,9	-34,5	E ₃
Gacko	-400	3,9	9,1	-3,8	5,3	E ₁
Bileća	-1291	9,8	10,3	-9,8	0,5	E ₁
Ukupno	-25847	9,9	7,9	-10,4	-2,5	E ₂

Izvor: Izračunala autorica na temelju podataka Federalnog zavoda za statistiku BiH

Unutar Planinsko-kotlinske regije egzodusna obilježja ima 30 općina u kojima živi 1.001.531 stanovnik, što čini 73%. Te općine zauzimaju 90% površine u regiji. Općine s tipom kretanja E₁ imaju 567.431 ili 42% stanovništva na 37% površine, tako da taj prostor ima izražen stupanj gustoće naseljenosti: 122 stanovnika na km². Prostori koji imaju karakter depopulacije ne okupljaju više od 229.675 ili 17% stanovnika regije na 24% površine. Izrazito depopulacijske općine u regiji sudjeluju sa svega 189.143 ili 14% stanovništva na 29% površine, a gustoća naseljenosti je 50 stanovnika po km². Međutim, udio stanovništva među općinama s istim tipom u Bosni i Hercegovini je najveći i prelazi polovinu ukupnog stanovništva.

Meditranska regija ima najslabiji udio stanovništva emigracijskih općina koji ne prelazi 58% u njezinu ukupnom stanovništvu, na nešto više od polovine teritorija regije. Od svih egzodusnih tipova najzastupljeniji je tip E₁, koji sudjeluje sa 116.536 ili 37% stanovništva i 45% površine. Gustoća naseljenosti ne prelazi 49 stanovnika po km². Stanovništvo općina tipa E₁ ima udio od 47.506 ili 15% na 16% površine. Izrazito depopulacijska obilježja u Mediteranskoj regiji imaju dvije općine, Grude i Ljubinja, koje okupljaju samo 20.138 ili 6% stanovništva regije na 10% površine.

Naglašeno egzodusni karakter ima regija Bosanskohercegovačkog krša unutar koje su općine s tipom E₃ najmnogobrojnije. Šest općina ima spomenuti tip i zauzimaju polovinu prostora u regiji, ali broje svega 72.433 ili 29% stanovništva. One predstavljaju najrjeđe naseljen prostor u Bosni i Hercegovini, sa 13 stanovnika na km². Općine s depopulacijskim trendom su najmalobrojnije u regiji. Ima ih tri, ali sudjeluju sa 114.027 ili 45% u stanovništvu regije, na 27% površine. Tip E₁ odlikuje pet općina koje naseljava 65.882 ili 26% stanovnika na četvrtini prostora te regionalne cjeline.

Promjena broja stanovnika u kantonima (1991.–1999.)

Budući da su podaci za prirodno i mehaničko kretanje stanovništva u razdoblju nakon 1991. nepotpuni, nije moguće pokazati tipove općega kretanja stanovništva na razini kantona. Određene procjene o broju stanovnika u općinama koje se temelje na podacima dobivenim neposredno u općinama napravljene su u Federalnom zavodu za statistiku i UNHCR-u. Zapravo, u općinama su se objedinjavali podaci iz manjih strukturnih jedinica poput mjesnih zajednica. To nam ukazuje na približnu, iako nepotpunu, točnost podataka na temelju kojih su načinjene procjene. Stoga nastojimo sagledati izmjene u broju stanovnika u razdoblju nakon posljednjeg popisa 1991. do 1999., na teritoriju Federacije BiH prema pojedinim kantonima.

KANTON 1 – *Unsko-sanski* – ima ukupnu površinu od 4.127 km², što je 15,9% površine Federacije BiH, sa 301.469 stanovnika 1999. Konstituiran je iz cjelovitih općina ili dijelova općina Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bužim, Cazin, Drvar, Kjuč, Sanski most i Velika Kladuša. Ukupno smanjenje broja stanovnika nakon popisa 1991. iznosi 57.219 ili 15,9%. Na prostoru kantona u ukupnom stanovništvu 1999. je 20,2% raseljenih osoba. Od stanovništva koje je živjelo na prostoru kantona 1991., ostalo je 67,1% 1999. (u daljnjem tekstu domicilno stanovništvo).

KANTON 2 – *Posavski* – obuhvaća površinu od 334 km², što predstavlja 1,3% teritorija Federacije BiH, na kojoj je smješteno 50.711 stanovnika 1999. Kanton čine dijelovi općina Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Odžak i Orašje. Ima najveći postotak domicilnog stanovništva, 81,1%, što predstavlja značajan udio u stanovništvu jednoga kantona na cjelokupnom teritoriju Federacije. Broj stanovnika je smanjen za 7.712 ili 13,2% u odnosu na broj stanovnika 1991. Od ukupnog broja stanovnika 1999., na prostoru kantona je samo 6,6% raseljenog stanovništva.

KANTON 3 – *Tuzlansko-podrinjski* – ima površinu 2.792 km² ili 10,6% površine Federacije BiH, koju 1999. naseljava 609.115 stanovnika. Kanton je konstituiran iz dijelova općina i cijelih općina Banovići, Čelić, Doboj, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lopare, Lukavac, Srebrenik, Šekovići, Tuzla, Teočak, Vlasenica, Zvornik i Živi-

nice. To je jedan od ukupno triju kantona koji bilježe porast stanovništva u odnosu na 1991. Porast broja stanovnika iznosi 11.350 ili 1,8%. Domicilno stanovništvo predstavlja 77,7% stanovnika iz 1991. Taj kanton ima znatan udio raseljenog stanovništva, 23,7% 1999., što je pridonijelo spomenutom porastu broja stanovnika toga kantona. Većina raseljenih Bošnjaka s prostora sjeveroistočne Bosne nalazi se u općinama Tuzlansko-podrinjskoga kantona.

KANTON 4 – *Zeničko-dobojski* – obuhvaća 3.336 km² površine, što predstavlja 12,7% teritorija Federacije BiH, sa 395.665 stanovnika 1999. Kanton konstituiraju sljedeće općine ili dijelovi: Breza, Kakanj, Maglaj, Olovo, Tešanj, Usora, Vareš, Visoko, Zavidovići, Zenica i Žepče. Smanjenje ukupnog broja stanovnika iznosi 80.436 odnosno 16,9%. Udio domicilnog stanovništva je 67,3% od onoga 1991. Raseljeno stanovništvo ima udio od 19% u ukupnom stanovništvu 1999.

KANTON 5 – *Bosansko-podrinjski* – ima površinu od 511 km² odnosno 1,9% teritorija Federacije BiH. Na tom prostoru smješteno je 40.927 stanovnika 1999. Dijelovi općina Goražde, Foča i Pale konstituiraju Bosansko-podrinjski kanton. Broj stanovnika toga kantona je veći za 3.354 ili 8,9%, što je ujedno najveći porast stanovnika u odnosu na ostale kantone. Taj podatak ukazuje na velik udio raseljenoga, 28,3%, u ukupnom stanovništvu 1999. To su isključivo osobe bošnjačke nacionalnosti. Postotak domicilnog stanovništva je 78,1% broja iz popisa 1991.

KANTON 6 – *Srednjobosanski* – ima površinu od 3.199 km², što predstavlja 12,1% površine Federacije BiH. Godine 1999. na prostoru kantona živjelo je 255.298 stanovnika. U okviru kantona su dijelovi općina i cjelovite općine Bugojno, Busovača, Donji Vakuf, Fojnica, Gornji Vakuf, Jajce, Kiseljak, Kreševo, Dobretići, Novi Travnik, Travnik i Vitez. Broj stanovnika je 1999. manji za 81.712 odnosno 24,2%, što predstavlja značajno smanjenje. Samo 57,5% domicilnog stanovništva iz 1999. ostalo je na prostoru Srednjobosanskoga kantona što je, uz Hercegovačkobosanski kanton, najniži postotak u Federaciji. Udio raseljenoga u ukupnom stanovništvu 1999. iznosi 24,1%.

KANTON 7 – *Hercegovačko-neretvanski* – zauzima površinu od 4.412 km² ili 16,7% teritorija Federacije BiH, na kojem 1999. žive 227.854 stanovnika. Taj kanton čine dijelovi i cjelovita područja općina Čapljina, Čitluk, Jablanica, Konjic, Mostar, Neum, Prozor, Stolac i Ravno. Broj stanovnika na području kantona je, kao i u većini drugih, smanjen. Ukupno smanjenje iznosi 41.074 ili 15,3% u odnosu na broj iz 1991. Hercegovačko-neretvanski kanton ima najveći udio raseljenog stanovništva u 1999. godini: 67.337 ili 29,5%. Na tim prostorima nalazi se u većem broju hrvatsko stanovništvo iz područja središnje Bosne. Domicilno stanovništvo ima udio od 59,7% od broja iz popisa 1991.

KANTON 8 – *Zapadnohercegovački* – obuhvaća površinu od 1.362 km² ili 5,2% površine Federacije BiH. Broj stanovnika 1999. iznosi 89.966. U okviru kantona ušle su općine Grude, Ljubuški, Posušje i Široki Brijeg. Na području kantona broj stanovnika je povećan za 974 ili 1,1% u odnosu na 1991. Domicilno stanovništvo sudjeluje s vrlo visokim postotkom od 97,2%, što je najveći udio na prostoru cijele Federacije BiH. Raseljeno stanovništvo, uglavnom hrvatske nacionalnosti, ima iznimno malen udio, 3,8%, ali je uz visok postotak domicilnoga pridonijelo povećanju broja stanovnika u kantonu.

KANTON 9 – *Sarajevo* – ima površinu od 1.276 km² odnosno 4,8% teritorija Federacije BiH, s ukupno 362.218 stanovnika 1999. Kanton je konstituiran iz cjelovitih općina ili njihovih dijelova: Centar, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Novi Grad, Trnovo i Vogošća. Obilježje stanovništva kantona je da bilježi najveće smanjenje broja stanovnika, kako u apsolutnome, 148.476, tako i u relativnom iznosu, 29,1%. To, uz slab udio domicilnog stanovništva iz 1991., 59,2%, upućuje na zaključak da postotak raseljenog stanovništva nije visok u usporedbi s ostalim kantonima Federacije BiH. Područje kantona Sarajevo 1999. ima 16,5% raseljenog stanovništva.

KANTON 10 – *Hercegovačkobosanski* – zauzima prostor od 5.020 km² odnosno 18,8% područja Federacije BiH. Godine 1999. broj stanovnika na teritoriju kantona iznosi 84.153. Taj kanton konstituiraju dijelovi općina ili cijele općine Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč, Kupres, Livno i Tomislavgrad. Udio domicilnog stanovništva, 57,5% iz 1991., ukazuje na velik odljev stanovništva s prostora kantona. Broj stanovnika je 1999. smanjen za 34.104 ili 28,8%, a postotak raseljenih osoba je 19,1%.

Slika 2: Kantoni u Federaciji BiH

Kantoni:

1. Unsko-sanski	6. Srednjobosanski
2. Posavski	7. Hercegovačko-neretvanski
3. Tuzlansko-podrinjski	8. Zapadnohercegovački
4. Zeničko-dobojski	9. Sarajevo
5. Bosansko-podrinjski	10. Zapadnobosanski

■ Republika Srpska

Prostor Federacije BiH zauzima najveći dio središnje, južne i sjeverozapadne Bosne, s ukupnom površinom od 26.344 km². Na tom teritoriju 1999. broj stanovnika iznosi 2.417.376, što je za 435.055 stanovnika ili 15,2% manje u odnosu na stanje u pri-

padajućim općinama 1991. Postotak domicilnog stanovništva unutar granica Federacije BiH je 67,1%, a udio raseljenih osoba 1999. iznosi 20,8%. Na teritoriju Republike Srpske, 24.785 km², ukupan broj stanovništva iznosi 1.475.155. Taj je broj umanjen za 49.447 odnosno svega 3,2% u usporedbi s brojem prema popisu 1991., što svakako ukazuje na prisutnost značajnog broja raseljenih osoba, 461.407 ili 31,1%. To stanovništvo je uglavnom s područja Federacije BiH i gotovo jednonacionalno: 99,8% čine Srbi.²

Zaključak

Uz kratak pregled migracijskih obilježja nakon Drugoga svjetskog rata, dan je prikaz općih tipova kretanja stanovništva po pojedinim makroregijama i stanje u kantovima, zapravo odnos broja domicilnoga i raseljenog stanovništva 1999. Može se ustvrditi da veliki dio teritorija Bosne i Hercegovine ima egzodusna obilježja i da nedostaju veća gradska središta koja bi uspjela oslabiti inače jak utjecaj potisnih činilaca te tako smanjiti egzodus iz svojih užih odnosno širih gravitacijskih područja. Osnovno obilježje egzodusa je ruralno-urbani smjer kretanja stanovništva. Egzodusna područja su najzastupljenija u brdsko-planinskom dijelu Bosne i Hercegovine. Najjači odljev stanovništva imaju općine s prostora bila, polja i površi u jugozapadnoj Bosni, gornjodrinjske općine i dijelovi zapadne i istočne Hercegovine. Imigracijska područja imaju karakter enklava na cjelokupnom prostoru BiH. Ona su vezana uz koncentraciju stanovništva u regionalnim središtima.

Kako smo i emigracijska i imigracijska područja promatrali na razini općina, nemamo potpuno objektivnu sliku jačine procesa migracije stanovništva. Predodžba o intenzitetu je neobjektivna jer se unutar jedne općine nalaze naselja s različitim migracijskim saldima, negativnim i pozitivnim, te je konačni saldo nastao kao njihov odnos, ublažen.

Demografske posljedice migracija su mnogobrojne i povezane. Promjene koje nastaju u broju stanovnika uzrokuju promjene u prirodnoj dinamici i strukturi stanovništva. One se pak dugoročno odražavaju na cjelokupne društvene prilike, kako u emigracijskim, tako i u imigracijskim područjima. Stoga se osim demografskih prilika mijenjaju ekonomske i socijalne prilike, a to uzrokuje raznovrsne probleme. Shvatimo li stanovništvo kao biološki potencijal radne snage, primjećujemo da dolazi do promjena u ekonomskoj aktivnosti stanovništva, do prijelaza stanovništva iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti i niza drugih promjena. Mijenjaju se odnosi na tržištu radne snage, što ima posljedice u socijalnoj problematici i šire. Svi izloženi podaci ukazuju na kompleksnost migracija kao fenomena i njihovu važnost u društvu te stoga i na potrebu za sustavnim istraživanjima migracija.

---

² Zbog nedostatka podataka za teritorij Republike Srpske, taj dio Bosne i Hercegovine nije obrađen na razini regija 1999.

LITERATURA

- BOŠNJOVIĆ, I. (1990). *Demografska crna jama – nova zamka industrijskog društva*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- BOŠNJOVIĆ, I. (1999). *Bosna i Hercegovina – demografska bajka*. Sarajevo: Međunarodni Forum Bosna.
- FRIGANOVIĆ, M. (1990). *Demogeografija. Stanovništvo svijeta*. Zagreb: Školska knjiga.
- GREBO, Z. (1985). »Stanovništvo Bosne i Hercegovine 80-tih godina«, *Pregled*, Sarajevo, br. 11–12, str. 1269–1297.
- KRIVOKAPIC, B. (1984). »Savremene migracije Bosne i Hercegovine, kao otežavajući faktor njenog ravnomjernijeg prostornog razvoja«, *Geografski pregled*, Sarajevo, 26–27, str. 199–209.
- MARKOTIĆ, A. (1984). *Osnovna obilježja demografskog razvitka u Bosni i Hercegovini u periodu nakon Drugog svjetskog rata*. Sarajevo: Svjetlost.
- MARKOTIĆ, A. (1985). »Migracijska strana demografskog razvitka Bosne i Hercegovine«, *Pregled*, Sarajevo, br. 11–12, str. 1309–1329.

IZVORI

- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. Prvi rezultati za republiku i po općinama, Bilten, br. 219. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.
- Stanovništvo u republici, uporedni pregled rezultata popisa 1971, 1981, 1991, Bilten, br. 265. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.
- Kantoni u brojkama 1999. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.
- Statistički godišnjak Federacije Bosne i Hercegovine 2000. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.
- Strategija prostornog uređenja Federacije Bosne i Hercegovine. I faza, 1997. Ministarstvo prostornog uređenja i okoliša, Sarajevo.

Alma Pobrčić

BASIC CHARACTERISTICS AND CONSEQUENCES OF MIGRATION MOVEMENTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

Migrations play a very important and significant cultural and historical role in Bosnia and Herzegovina. They have as a consequence brought economic and demographic changes and negative migration balance has been the main characteristic for a long period of time. Beside strong migration flows from Bosnian territory, internal population movements have also been very intensive, contributing to regional differences in population growth and leading to the development of immigration and emigration zones. At the same time, rural settlements have been registering a decline in population (some even ceasing to exist) while municipal centers have increased in size. To make matters worse, population reproduction has become questionable. The number of municipalities with decreased population has grown by about 13 percent during 1953–1991 period. Between censuses in 1981 and 1991, the number of municipalities characterized by immigration declined whereas the number of those with emigration characteristics increased. Furthermore, as a result of war and related problems in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1999, only 24 municipalities now contain more inhabitants than they had in 1991. Also, the relationship between domiciled and displaced populations in municipalities is different, a fact which depends particularly on the administrative organization within the country.

KEY WORDS: negative migration balance, exoduses and concentration areas, types of general population movement, demographic emptiness

Alma Pobrčić

CARACTÉRISTIQUES FONDAMENTALES ET CONSÉQUENCES DES MOUVEMENTS MIGRATOIRES EN BOSNIE-HERZÉGOVINE

RÉSUMÉ

Les migrations sur le sol de la Bosnie-Herzégovine jouent un rôle historico-culturel important et suscitent des transformations économiques et démographiques. La caractéristique fondamentale de la migration est depuis longtemps déjà son solde négatif. Outre une forte émigration, le territoire de la Bosnie-Herzégovine connaît des migrations internes intenses. Ces dernières ont accru les différences quant à l'évolution démographique d'une région à l'autre, et provoqué, d'un côté, l'apparition de zones de dépeuplement et, de l'autre, celle de zones de concentration de la population dans les régions. Parallèlement, on voit se renforcer l'exode rural d'une part et la croissance de la population dans les centres communaux d'autre part. Le processus de dépopulation fait s'éteindre certaines localités rurales et entrave la reproduction de la population. Le nombre de communes dont la population décroît est passé à près de 13% dans la période 1953–1991. Entre 1981 et 1991, le nombre de communes recevant des immigrants a chuté à 11, et celui des communes dont la population émigre est passé à 98. A la suite de l'agression armée contre la Bosnie-Herzégovine, seules 24 communes ont affiché une croissance démographique depuis le recensement jusqu'à 1999, ce qui est la conséquence des mouvements migratoires. En 1999, les communes affichent de nouveaux chiffres quant à la proportion entre la population de souche et la population nouvellement installée, variant selon les entités mais aussi d'un canton à l'autre.

MOTS CLES: solde migratoire négatif, zones d'émigration et de concentration de la population, types d'évolution générale, dépopulation